

שלושה עשר עלי השושנה

הרב עדין אבן-ישראל (שטיינזלץ)

תוכן העניינים

1.....	עולמות.....	פרק ראשון
31.....	ההתגלות האלקית.....	פרק שני
57.....	נפש האדם.....	פרק שלישי
77.....	הקדושה.....	פרק רביעי
97.....	תמונת האדם.....	פרק חמישי
115.....	תורה.....	פרק שישי
135.....	דרכי חיים.....	פרק שביעי
149.....	חיפוש ה"אני".....	פרק שמיני
165.....	תשובה.....	פרק תשיעי
185.....	תפילה.....	פרק עשירי
213.....	המצוות.....	פרק אחד עשר
243.....	קידוש.....	פרק שנים עשר
259.....	פתיחת אליהו.....	פרק שלושה עשר
299.....	ביבליוגרפיה

פרק ראשון

עולמות

עולמות

העולם הפיסי שאנו חיים בו, כל הקוסמוס מסביבנו, הוא רק חלק ממערכת גדולה של עולמות.¹ העולמות הללו, שהם בעיקרם עולמות רוחניים, שאין להם הגדרות פיזיות הם ממדים אחרים של ההוויה; אין הם מצויים במקום אחר אלא בממד אחר, במשטח אחר של הוויה. ועולמות אלה חודרים זה בתוך זה ופועלים זה על זה.

במובן מסוים העולמות כולם הם כעין העתקים זה מזה, באופן שעולם אחד מעתיק בדרך של טרנספורמציה – שינוי, ולפעמים גם עיוות – עולם אחר הנמצא מעליו. וכך עולם אחר עולם מועתקים זה בתוך זה, זה מעבר לזה, עד שכל העולמות כולם ומכלול השפעותיהם השונות מושלכים אל תוך עולם המציאות שלנו.

כשאנו מדברים על עולמות "גבוהים" ו"נמוכים" אין הכוונה למובן הפיסי של הדברים, שהרי בתחום הרוחני אין מקום לחלוקה כזו. "גבוה" ו"נמוך" הוא כינוי למעמדו של עולם בסולם הסיבתיות;² עולם גבוה יותר משמעו עולם ראשוני יותר, תמציתי יותר, יסודי יותר, ועולם נמוך יותר הוא הנמצא מתחתיו בסולם הסיבתיות, ועל כן הוא עולם משני, ומבחינה מסוימת – העתק. ואולם ההעתק אינו

רק דמות דומה, העתקה וחקוי בלבד, אלא מערכת שלמה לעצמה, בעלת חיים והוויה מיוחדים משלה.³

*

העולם שלנו, בו אנו חיים, קרוי בהיקפו הגדול "עולם העשייה", והוא העולם של הכרתנו החושית והעל-חושית. עולם זה הוא אחד מתוך מערכת כללית של ארבעה עולמות יסודיים⁴ שכל אחד מהם אף הוא מכלול שלם של הוויה ושל מהויות שונות.

אף עולם העשייה אינו כולו ממהות אחת וגוון אחד. חלקו הנמוך יותר קרוי "עולם העשייה הגשמי" – העולם של טבע הדברים הפיסי, עולם שבו פועלים חוקיה הפיסיים של מערכת הטבע. ומעליו מצוי החלק האחר, הוא "עולם העשייה הרוחני".⁵

המשתוף לעולמות הללו, הכלולים ב"עולם העשייה", הוא בכך שהוויותו של האדם כאדם, מקפת את שניהם.⁶ שהרי האדם עצמו עומד בגבול שבין העולמות. מבחינה אחת, כיצור הכפוף לחוקי הטבע הפיסיים-כימיים-ביולוגיים, הוא נתון בתוך המערכת הפיסית של העולם; ואילו מן הצד האחר, מבחינת ההכרה שלו, החשיבה והרגש, הרי גם כאשר הוא עוסק בדברים נמוכים ביותר, עולמו הוא עולם רוחני, עולם של אידאות.

אכן, האידאות הללו של עולם העשייה קשורות ברובן אל העולם הפיסי וצומחות מתוכו; חוקי הטבע וחי המציאות הטבעית הם היוצרים את פניו והם נקודת המוקד שלו, ומהם ועליהם פועלים גם חי הרוח שלו. כמעט כל תחומי החשיבה של אדם רגיל שייכים לעולם העשייה הרוחני, בין שמדובר בתבניות הפשוטות ביותר שבמחשבה – בתפיסתו של חסר-התרבות, הבור או התינוק – ובין שמדובר באותן צורות מורכבות ואף מופשטות ביותר של מתמטיקה, מוסיקה או פילוסופיה; שהרי כל אלה מתמקדות בסופו של דבר סביב הבעיות של עולם העשייה החומרי.

נקודת ההתייחסות של עולם העשייה כולו הוא האדם, ובכלל

זה – המציאות שבעולם אשר האדם חווה אותה במישרין, באמצעות חושיו. אכן, כל המרחב העצום של אפשרויות המחשבה שנוצרו ושלא נוצרו, כל האידאות המתגלות והצפונות הנמצאות בתחום המערכת הזו – כולם יחד שייכים להיקף שלם אחד של הוויה, הוא ההיקף הקרוי עולם העשייה, העולם שבו אנו חיים.

*

בכל עולם, בעולם שלנו ובעולמות שמעל ומעבר לו קיימות שלוש דרגות הקרויות: "עולם, שנה, נפש"⁷. דרגות אלה הן אותן חלוקות שבעולמנו שלנו ניתן לקרוא להן: החלל, הזמן, וכלל היצורים החיים בעולם. העולמות הגבוהים יותר נבדלים מעולמנו בכך ששלושת מושגי היסוד הללו מתבטאים בתוכם באופנים ובממדים אחרים.⁸

בעולם שלנו אנו מוצאים את המקום, החלל הפיסי שהוא הבסיס המערכתי החיצוני להוויתם של דברים, וכן הרקע שעליו ובתוכו פועלות ההוויות החיות בו. בעולמות הרוחניים, בעולם העשייה הרוחני ובעולמות הגבוהים יותר קיים אותו מושג עצמו אלא ששם הוא קרוי "היכל"⁹, דהיינו, המערך הכולל לכל דרגה של הוויות מסוג מסוים המבטא את מסגרת ההוויה אשר בה ובתוכה קשורות ופועלות הצורות והישויות המצויות בה.

מערכי יסוד רוחניים אלה הם מעין מה שקרוי במתמטיקה "קבוצות" או "שרות". שדות אלה הם לפי הגדרה זו העולמות או ההיכלות שבהם מצויים פרטים שונים שכולם מתייחסים בצורה זו או אחרת לאותה מערכת מקיפה. פעמים שהמערכת מאוכלסת ומלאה ופעמים שהמערכת היא ריקה או כמעט ריקה. ומכל מקום מערכת כזו של הוויה הריהי הבסיס, ה"מקום" – במובן המופשט – שבו יכולות ההוויות להתייחס זו לזו ולהתקיים, והוא הקרוי "עולם" או "היכל". אף "הזמן" יש לו משמעות שונה בעולמות הרוחניים הגבוהים יותר. בעוד שבעולם החומר שלנו הזמן פועל ונמדד על פי תנועתם או השתנותם של חפצים פיסיים בתוך החלל הפיסי, הרי בעולם

מופשט יותר הזמן ("שנה") הוא עצם תהליך ההשתנות, המעבר מדבר לדבר, מצורה לצורה.¹⁰ מְעַבֵּר זה כולל בתוכו את מושג הסיבתיות, את המעבר מצורה אחת אל צורה שנייה בתוך מערכת של חוקיות מסוימת. ככל שאנו הולכים ועולים במעלות העולמות, נעשית מערכת הזמן מופשטת יותר, קשורה פחות ופחות למידות ולתפיסות הזמן של העולם הפיסי על כל צורותיו, עד שהיא נעשית למהות הטהורה של ההשתנות, ואפילו – לעצם האפשרות להגיע לכלל השתנות.¹¹

ה"נפש" היא שם כולל לכל היצורים החיים והפועלים בתוך ממדי הזמן והמקום של אותו עולם.¹² יצורים אלה הם במידה מסוימת, חלק מהויותו של אותו עולם, אך הם נבדלים ממנו בהיותם בעלי קיום והכרה משל עצמם. כמו העולם שלנו כך גם העולמות העליונים יותר מאוכלסים ב"נפשות", במהויות בעלות הכרה עצמית הפועלות בתוך המסגרות של ה"היכלות" וה"שנים" של אותם עולמות.

*

מעל לעולם העשייה הרוחני נמצא העולם הגבוה ממנו במעלה אחת, והוא עולם היצירה. עולם היצירה הוא בעיקרו עולמו של הרגש.¹³ לאמור: עולם היצירה כעולם, כמצבור של מהויות, הוא מכלול ההוויה של רגשות ושל המקביל להם בצורות מופשטות יותר. מה שאנו קוראים בתוך הויותנו שלנו בשם אמוציות, או אימפולסים הם עיקר תבניתו של עולם היצירה. כל ההויות שבו כעצם תבניתו כולה, הן מהויות של תכונות רגש ממינים שונים. ובמדויק יותר: התגלמויות ממשיות של אימפולסים מסוימים, המוגדרים על ידי הדחף לעשות פעולה כלשהי או להגיב בצורה מסוימת על דברים, והעוצמה להוציא אותם מן הכוח אל הפועל.

ההויות של עולם היצירה, הפועלות בתוכו כשם שאנו פועלים בתוך העולם שלנו, הן הקרויות באופן כולל מאוד בשם "מלאכים".¹⁴ המלאך הוא מציאות רוחנית, המוגדרת בעיקרו של דבר על פי תוכנה,

על פי התכונות והאופי המיוחדים שלה. שני מלאכים נבדלים זה מזה לא במרחב הפיסי שהם תופסים, אלא בדרגתם. דהיינו: היותם זה למעלה מזה מבחינת הסיבתיות הבסיסית,¹⁵ או היותם זה בצד זה משום ההבדל בין מהויותיהם.

כאמור, המהויות של עולם המלאכים שייכות בעיקרן לתחום האמוציה והרגש; הווייתו ודרגתו המהותית של המלאך היא: דחף של אהבה, דחף של יראה, דחף של רחמים וכיוצא בזה. וכאשר אנו מדברים על מהות רגשית שלמה המתבססת על גישה כללית אחת אנו קוראים לה באופן כולל מאד "מחנה של מלאכים".¹⁶ ה"מחנה" הוא כלל המורכב מפרטים רבים. למשל, בתוך הרגש הכולל של אהבה אפשר למצוא חלוקות רבות, כמעט עד אין ספור של גוונים וגווני גוונים. אין שתי אהבות דומות זו לזו, לא מבחינת תוכן ולא מבחינת אופיין, כשם שאין שתי דעות דומות זו לזו. כך, בתוך "מחנה המלאכים" יש מספר רב מאד של מלאכים¹⁷ שכל אחד מהם הוא גוון אחר ופרט אחר של אותו כלל.

אצל בני אדם אנו מוצאים שהרגשות הללו משתנים ומתחלפים. האדם משנה מפעם לפעם את תפיסתו הרגשית לפי תנאי הזמן והמקום, ואילו המלאך הוא כל כולו התגלמות של מהות רגשית אחת, חד-משמעית וחד-ערכית.¹⁸ כשם שמורכבותה המיוחדת של אישיותו של כל אדם מגדירה את ה"אני" שלו בתוך עולמנו זה, כך אותה מסגרת של אמוציה היא המגדירה את מהותו של המלאך.

ואולם המלאך אינו רק הווייה מקוטעת שאינה אלא התגלמות של אמוציה: המלאך הוא הווייה שלמה, שגם לה יש הכרת עצמה והכרת הסובב ואף יכולת לפעול, ליצור ולעשות דברים בתוך מסגרת העולם שהיא מצויה בו. מהותו של המלאך הריהו במידה מסוימת כשמו, שליח. שכן למלאך יש תפקיד של שליחות מתמדת¹⁹ בהיותו מקשר בין עולם העשייה שלנו ובין העולמות העליונים יותר. המלאך הוא המעביר את שפע החיות בין העולמות בשליחות דר-צדדית: בשליחותו של הקדוש ברוך הוא מן העולמות העליונים כלפי מטה,

למלאכים אחרים ולעולמות שמתחת לעולם היצירה; וכלפי מעלה, מן העולם שלנו אל עבר העולמות העליונים.²⁰

ההבדל בין האדם והמלאך אינו מתמצה בכך שלאדם יש גוף חומרי;²¹ עיקרו של ההבדל מצוי בין נפשו של אדם ובין המלאך. לעומת נפש האדם שהיא מורכבת ביותר וכוללת בתוכה מערך שלם של הוויות שונות מכל הסוגים, המלאך הוא הוויה בעלת מהות אחת, חד־ממדית. האדם, בשל ריבוי הצדדים והסתירות שבו ובשל היותו מחונן בעוצמה פנימית מיוחדת מכוח הניצוץ האלקי המצוי בתוכו,²² יש בו היכולת היחידה במינה לבחור: בין טוב לרע, בין דבר לדבר. היכולת הזו יוצרת את האפשרות של כישלון והידרדרות, כמו גם של התעלות לגובהי גבהים. מה שאין כן המלאך אשר מבחינת מהותו הוא לעולם סטטי, הוויה בלתי משתנה; בין שהיא זמנית ובין שהיא נצחית, הרי היא קבועה תמיד באותה מסגרת של תכונות וכיוון הקיימים בה מראשית יצירתה.²³

בין רבבות אלפי המלאכים.²⁴ אשר בעולמות השונים יש מלאכים הקיימים מימות עולם,²⁵ בהיותם חלק מן ההוויה המתמדת, מסדר העולם הקבוע לעד. מלאכים אלה הם צינורות השפע,²⁶ שבהם השפע האלקי עולה ויורד בעולמות. ואולם קיימים גם מלאכים שהם נבראים חדשים בכל יום ובכל עת.²⁷ שכן יצורי העולמות ובפרט עולם העשייה יוצרים כל הזמן על ידי מעשיהם וחוויותיהם מלאכים מסוגים שונים. כל מצוה שאדם עושה אינה רק פעילות של שינוי בתוך העולם הגשמי,²⁸ אלא גם פעילות רוחנית קדושתית לעצמה; ואותו צד של רוחניות וקדושה הקשור למעשה המצוה, הוא עצמו מהווה מעתה מלאך.²⁹ לאמור: האמוציה, הכוונה, קדושתו המהותית של המעשה – כל אלה מצטרפים יחד למהותה של המצוה כהוויה בעלת ממשות אובייקטיבית.³⁰ והוויה זו, היא עצמה יוצרת את המלאך שהוא מציאות רוחנית השייכת לעולם היצירה.

מעשה של מצוה מחולל לעיתים שינוי גם בתוך טבע העולם הגשמי; ואולם השינוי המשמעותי יותר, ועצם מהותה של המצוה,

אינם השינוי בעולם החומרי אלא צד הקדושה הרוחני הטמון בה, הקשור בעולמות העליונים כולם. האדם העושה מצוה, הלומד תורה, המתפלל או המכוון כוונה של קדושה, יוצר על ידי כך מלאך שהוא כעין שליחו של האדם אל עבר העולמות העליונים. מלאך זה קשור במקורו ובמהותו באדם היוצר אותו, אך הוא קיים בתוך ממד אחר של הוויה – בעולם היצירה. בתוך עולם היצירה מקבלות המצוה והכוונה שבה נעשתה משמעות עצמית וממשות, שהיא הממשות של הווית המלאך.

השליחות העולה כלפי מעלה משנה את מערכת העולמות העליונים, ובראשונה – את עולם היצירה הנמצא מעל עולמנו. מכלול היחסים ההדדיים בין אותם מלאכים המבטאים את המצוות, המעשים הטובים ורחשי הלב שבקדושה של עולמנו – הן בינם לבין עצמם והן בינם ובין העולמות שמעליהם – הם ההוויות החיות של עולם היצירה, והם המשפיעים מצדם על מערכת העולמות שמעליהם.

כשם שיש מלאך הממלא שליחות כלפי מעלה אשר בה מופשט המעשה שנעשה מלבושו הפיסי הקשור במקום ובזמן ובאדם, כך יש גם מלאך הנשלח כלפי מטה אל עולם העשייה. שליחותו זו של מלאך עשויה להתבטא בצורות רבות ושונות. המלאך כשלעצמו שייך לממד אחר של הוויה, ועל כן אין הוא ניתן להתגלות בכל אופן שהוא על ידי אדם אשר הוויתו, חושיו ואמצעי התפיסה שלו שייכים לעולם העשייה בלבד. בתוך המבנה של עולם העשייה אין כלים לתפיסה ישירה של המלאך, ולכן התגלותו בתוך העולם שלנו היא בדרכים

רבות ושונות הקשורות רק בעקיפין למהותו של המלאך עצמו.³¹ משל לדבר הן אותן תנודות של השדה החשמלי שמעבר למערכת המוגבלת שאנו מסוגלים להכיר בחושינו. חוש הראייה שלנו קולט רק חלק קטן מאד של הספקטרום האלקטרו מגנטי, וכל שאר החלקים של ספקטרום זה הנם לגבינו, "בלתי קיימים". לפעמים יכולים אנו להכיר את השפעותיהם בדרכי עקיפין, ופעמים – באמצעות כלים מתאימים הנותנים אפשרות של תרגום והעברה. ובלשונה של

הקבלה, אנו מזהים דברים כאשר הם "מתלבשים" בתוך כלים הניתנים לתפיסת החושים שלנו. כאשר גלי הרדיו על דרך משל "מתלבשים" בכלים (מכשירי הרדיו) המתאימים, הרי הם נגלים לחושינו; בעוד שללא התלבשות זו, קיומם הוא מעבר לממדי התחושה שלנו. וכמו בעולם הפיסי כך בעולם הרוחני: גם אם המלאכים שייכים למציאות הנעלמת מאיתנו, לפעמים יכולים אנו להרגיש בהם בדרכי עקיפין. במקרה זה אין אנו תופסים את הדברים בתפיסה ישירה, אבל יש לנו תודעה עמומה על קיומם.³²

מעין זה אפשר לראות אצל בעלי חיים, אשר כשם שהם רגישים לדברים שאנו איננו חשים בהם בתחום הפיסי, כך יכולים הם להיות רגישים גם למציאותה של מהות רוחנית שאנו איננו חשים בה, אף כי אין להם כל הבנה לגביה. אתונו של בלעם³³ שראתה את המלאך לא היתה מסוגלת לראות אותו בראייה חושית ממש; ואולם היתה לה תחושה עמומה על נוכחותה של מהות קיימת ומאיימת.

המלאך עשוי שיתגלה לבני אדם בשני אופנים. האחד הוא גלות העיניים של האדם; של הנביא, האיש הקדוש המצוי בדרגה עליונה או של כל אדם אשר יכול לזכות להארת פתע של דרגות גבוהות יותר, ובאותה שעה יכול אף הוא לחוות בצורה מסוימת את מציאותו של המלאך. והאופן השני כאשר המלאך "יורד" ומתלבש בתוך צורותיו והוויותיו של העולם שלנו.

ואולם, גם באופן האחד אין גלות העיניים יכולה להישאר בהוויתה הראשונית. מאחר שחושי בני האדם קשורים במהותם אל המבנים החומריים של המציאות הגשמית, ואף לשונם של בני האדם מבטאת דברים על פי הצורות הקיימות בתחום המציאות המוכרת לה,³⁴ הרי כאשר מנסה הנביא לתאר או להסביר לאחרים את מהות החוויה של ראיית מלאך, מתקבל תיאור מוזר, דמיוני; שכן אותה חוויה של המלאך כאשר היא מיתרגמת לתבניות חומריות, הריהי מקבלת בהכרח צורות יוצאות דופן. ביטויים כמו: "כנפי הכרובים",³⁵ "רגליו", "פניו" של השרף³⁶ ותאורים אחרים של מלאכים המצויים

דבריו הנביאים, אינם אלא אופנים של התבטאות ציורית, המחשה חזותית של דבר שאין לו מילים בשפה האנושית, של מהויות שבעצם אי אפשר לתת להן שם בלשון בני אדם.

החוויה המלאכית כשלעצמה אינה ניתנת להעברה ישירה, שהרי היא שייכת לעולם אחר שהוא מישור שונה של מציאות. ולכן כאשר הוויה כזו מיתרגמת דרך כלי ההשגה האנושיים ובפרט כאשר מנסים להעבירה לכני אדם אחרים, מקבל התיאור בהכרח צורות השייכות לעולם הגשמי שלנו. המלאך שהנביא מתאר כבעל "פני שור",³⁷ מצד מהותו העצמית אין לו פנים כלל ובוודאי שאין לו פנים של שור. ואולם המהות הפנימית הקשורה בדמות הזו, כאשר היא מיתרגמת לצורה מסוימת כלשהי ומנסה למצוא את הגדרתה והשלכתה בתוך המציאות החומרית, הריהי מתבטאת בצורה שיש בה להראות על דמיון מושגי מסוים בין "פניו" של המלאך כביטוי לפנימיותו, ובין "פני השור" כביטוי של תכונה, של אופי רוחני מסוים. ובעצם, חזיונות הנבואה כולם אינם אלא הדרכים שבהן הוויות רוחניות, מופשטות ונבדלות מכל צורה חומרית, מובעות בדרך שתהא בעלת משמעות בתוך אוצר המילים האנושיות: אם בתיאורים ציוריים שונים (כגון: "ראיתי מנורת זהב כולה"³⁸), או במילים של שירה או פרוזה.

כאמור, קיימת התגלות של המלאך גם באופן אחר שבה המלאך מתלבש בתוך כלי חומרי מסוים, ואז הוא מתגלה כתופעה בתוך הטבע, שאין האדם נזקק לגלות עיניים כדי לראותה. ואולם בשעה שאדם רואה את התופעה הזו, לא תמיד הוא יודע שאין היא שייכת כולה לתחום המערכת הטבעית. באופן כזה יכול המלאך להתגלות כ"להבת אש",³⁹ כאדם,⁴⁰ או בכל צורה טבעית ומוכרת אחרת. באותה שעה המלאך – אותו כוח הנשלח מעולם עליון – מופיע ופועל בתוך המערכות והכלים של העולם החומרי; לעיתים בכפופות גמורה למערך החוקים של עולמנו זה, ולעיתים כמו בחלל שבין העולמות, כאשר הטבע החומרי נעשה רק אופן ביטוי ולבוש בעבור מדרגה גבוהה יותר. כך בסיפור המקראי על מנוח אבי שמשון הרואה את

המלאך בדמותו של נביא: 41 מצד אחד הוא רואה את המלאך כאדם, ומצד אחר הוא מרגיש בתחושה עמומה כי בכל זאת יש לפניו תופעה אחרת. רק כאשר משנה המלאך לחלוטין את צורתו ומתגלה בצורה בלתי אנושית לגמרי – בלהבת אש – מכיר מנוח כי אותו "פלאי" שראה ושוחח עמו לא היה אדם כי אם הויה מממד אחר של מציאות, לאמור: מלאך.

יצירתו של המלאך בעולם זה ומעברו לעולם אחר, אף כי הם בלתי חומריים, ולכן גם לא מוגבלים על ידי חוקי הטבע הפיסי, אינם כשלעצמם על טבעיים. זהו חלק ממערך החיים – הנראה לנו פשוט וכמעט חד-גוני – של מערכת המצוות או כלל מערכת הקדושה. בשעה שאנו עושים מעשה של מצוה, איננו מרגישים במלאך הנוצר על ידי כך; המעשה שאנו עושים נראה לנו כחלק ממבנה העולם החומרי המעשי שבו אנו חיים. גם המלאך הנשלח אלינו לא תמיד מתגלה תוך כדי חריגה מן החוקים והמציאות של הטבע החומרי. פעמים רבות מתגלה המלאך בתוך הטבע החומרי, בתוך עולם הסיבתיות הפשוט והמובן לכאורה, ורק גלות עיניים מיוחדת יכולה להראות היכן מצויים ועד היכן פועלים הכוחות העליונים.

מעצם מהותו קשור האדם למערך העולמות העליון (אף כי אין הוא מודע לכך, ואין הוא מרגיש תחושה מיוחדת בשעה שמתקיים קשר כזה). כשם שכל הויתו הדו-צדדית, הכוללת חומר ורוח כאחד נראית בעיניו מובנת מאליה, כך גם החיבור עם המערכת הגבוהה יותר אינו יוצר בו בהכרח תחושה של חוויה על טבעית. כשם שאין אדם מתפלא כלל על המעברים שהוא עובר בכל עת מתחום ההוויה החומרי (כאשר הוא עושה או חש בחושיו) לתחום ההוויה הרוחני (כאשר הוא חושב או מתרגש), כך גם אין הוא מרגיש בהכרח את חדירתם של העולמות העליונים אל תוך עולמנו ואין הוא מתייחס אל הקשרים הללו כאל דבר שמחוץ לגדר הטבע.

יתר על כן, הווייתו של המלאך היא חלק מעולם היצירה; ועולם זה כשאר העולמות, הוא חלק ממערכת שגם אם אין אנו רואים וחשים

אותה היא מערכת "טבעית", מערכת שקיימת ומתנהלת לפי חוקיות קבועה ממש כמו חלקי ההוויה הגלויים לנו. "טבע" הוא השם שאנו מכנים בו את כל הדברים הקיימים שיש להם מבנה "טבוע" וקבוע. במובן זה, אף הוויתו של המלאך ושליחותו מן העולם ואל העולם אינם דברים חריגים או תופעות על טבעיות, אלא חלק מן המכלול של הטבע במשמעותו הרחבה המשתרעת הרחק מעבר לעולם החומרי. עולם היצירה הוא אפוא מערכת כוללת של הוויות בלתי גשמיות שברובן הגדול הן אחידות ופשוטות מבחינת מהותן, שלכל אחת מהן אופי מוגדר לעצמו, והפועלות ומופעלות מתוך קשריהן עם העולם שלנו. משום כך גם נאמר כי מלאך יכול לבצע רק שליחות אחת,⁴² שהרי מהותו של המלאך איננה כוללת אותה רב צדדיות הקיימת באדם. מהות חד-צדדית זו יכולה אמנם להתגלות בצורות נבדלות במקרים ובזמנים שונים, ואולם במהותה היא אחידה ופשוטה כמו כוח טבע פשוט. כי על אף שהמלאך הוא הוויה שלמה בעלת הכרה עצמית משלה, אין הוויה זו משנה את מהותה ואת תפקידה, כשם שכוחות הטבע הפיסיים הפועלים בעולם הם אחידים וחד-משמעיים ואינם משנים את מהותם.

עולם היצירה, בהיותו העולם שלמעלה מעולם העשייה שלנו מגיע רובו ככולו להכרה שלמה יותר של המציאות האלקית בעולם. לא רק משום שיש ליצוריו דרגה גבוהה יותר של הכרה, אלא גם משום שאין בעולם זה מסך של חומר גשמי המאפיל על מקורו הראשוני. המצויים שבו, אף כי יש להם תודעה של "אני" של מציאותם העצמית, מכל מקום הם מודעים יותר למהות העליונה של הבורא ולכן יכולים הם לשמש כשליחים מלמטה אל העולמות העליונים, וכשליחים מלמעלה אל העולם שלנו.

*

מעל עולם היצירה גבוה ממנו בדרגה אחת מצוי עולם נוסף, הוא הקרוי עולם "הבריאה".⁴³ עולם הבריאה אף הוא איננו מערכת אחת

בלבד, אלא קוסמוס שלם של עולמות – דרגות, היכלות והוויות מסוגים שונים – אשר כולם יחד מצטרפים למכלול של עולם הבריאה. אם עולם היצירה בעיקרו, בהוויותו ובמצויים שבו הוא עולם הרגש והאמוציה בטהרתם, הרי עולם הבריאה הוא עולם השכל בטהרתו.⁴⁴ וכפי שהוויית הרגש שונה לחלוטין מהוויית השכל, כך שונה עולם הבריאה לגמרי מעולם היצירה. שִׁכָּל זה שבעולם הבריאה איננו דווקא מהותו האינטלקטואלית של השכל אלא כפי שמבואר בכמה מקומות,⁴⁵ עצם הכוח והכושר לקלוט את הדברים בהבנה פנימית ועיונית; השכל בבחינתו כקולט ובבחינתו כיוצר.

עולם הבריאה קרוי לעיתים גם "עולם הכיסא",⁴⁶ שכן בתאור ההתגלות ליחזקאל, ה"כיסא" עליו יושב כבוד ה' הוא עולם הבריאה, בעוד שהקדוש ברוך הוא בעצמו כאשר הוא מתגלה לנביאים הרי הוא מתגלה בעולם שמעל לעולם הבריאה, הוא עולם האצילות. דמות ה' "כמראה אדם"⁴⁷ היא ההתגלות של האלקי בעולם האצילות; ה"כיסא" של אותה דמות הוא הכיסא הגדול של ה' הקרוי עולם הבריאה; ו"הרום רגליו"⁴⁸ היא הארץ, השרפרף שתחת רגלי היושב. עולם הכיסא הנקרא גם עולם המרכבה⁴⁹ הוא מבחינה אחת נקודת הצומת של העולמות כולם, שכן הכיסא-המרכבה הוא האופן שבו מתייחס השפע האלקי היורד מלמעלה אל כל המערכות הרבות והסבוכות של העולמות. הוא המוקד שבו השפע העולה מן העולמות התחתונים, והשפע היורד מעולמות עליונים נפגשים ומגיעים לידי התייחסות הדדית.

משום כך נחשבת הבנת "מעשה מרכבה",⁵⁰ ההבנה כיצד פועל "כיסא הכבוד" האלקי לסוד העליון של תורת הנסתר.⁵¹ מעבר לסוד זה אין ביכולתו של האדם – ואפילו בעל החיזיון ובעל ההתגלות – לקבל יותר מאשר רשמים בלבד של מהויות. עולם הבריאה הוא עולם שהאדם בשיא גדולתו מסוגל להגיע אליו, שכן חלק מנפשו שייך לעולם מיוחד זה; ואילו מה שמצוי מעבר לזה הוא למעלה מיכולת תפיסתו של האדם כאדם, כיצור נברא. השגת

סוד המרכבה פירושה השגת הצומת, המוקד של העולמות כולם; ידיעת המתרחש בכל ההוויה ובכל גלגוליה בעבר, בהווה ובעתיד; כל תפניותיה מבחינת סיבה ומסובב וכל הכוחות הפועלים בכל צד ופינה. ברור כי השגה מלאה של כל ההוויה הזו אינה אפשרית לאדם בהיותו מוגבל על ידי חומר הגוף, המציב גבולות לכושר הקליטה וההבנה של אמצעי המחשבה החומרי שלו – המוח. ואולם מבט כלשהו בתוך המרכבה נותן לאדם את היכולת להשיג ולדעת את המתרחש בעולמות כולם.

אף עולם הבריאה יש בו היכולת, "מקומות" במובנם המטפיסי, רקעים של הוויות הנמצאות בתוכו. אף בו מצויה בצורה זה או אחרת פעימת הזמן: ביחס בין עבר, הווה ועתיד, בין סיבה ומסובב. ואף בו מצויות נפשות, ברואים השייכים לעולם זה.

יצוריו של עולם הבריאה, הנפשות שבו, הם המלאכים העליונים הקרויים "שָׁרְפִים"⁵². מלאכים עליונים אלה כמו המלאכים של עולם היצירה הם מהויות מופשטות חד-ממדיות, שאינן יכולות בעצם להשתנות. ואולם בעוד שמלאכי עולם היצירה הם ההתגלמות של כוח הרגש הטהור, הרי מלאכי עולם הבריאה הם התגלמות דרגות השכל העליון. וכשם שבכל תחומי ההכרה וההשגה קיימת חלוקה בין דרגות ואופנים של השכלה, כך גם בין השרפים קיימת חלוקה של דרגות; לכל אחד מהם צד מסוים ומיוחד של הוויה שכלית.

אף יצורי עולם הבריאה משמשים כמלאך-שליח לקבלת השפע מן הברואים – המלאכים והנשמות של עולם היצירה – והעלאתם למעלה לדרגה גבוהה יותר בתוך עולם הבריאה ולמעלה עוד יותר לעולמות ומהויות גבוהות יותר.

עליונותו של עולם הבריאה על עולם היצירה אינה תלויה רק במדרגת העילוי שיש בכוח השכל וההכרה מעל ומעבר לזה של האמוציה, אלא גם בכך שעולם הבריאה הוא במהותו עולם גבוה יותר. שכן העולמות נבדלים זה מזה בגדריהם ובדרגותיהם לפי מידת שקיפותם כלפי האור האלקי, שהוא מקור חייהם וחומר הוויתם של

כל העולמות וכל אשר בהם. ככל שיורדים בתוך מערכת העולמות, הולך האור הזה ונעשה עמום ונסתר יותר; ולעומתו, מודגש וניכר יותר הצד ה"העצמאי" של העולם. עולם תחתון יותר נדמה כממשי יותר, אמיתי יותר; ובמקביל לכך – ההוויות בעולמות תחתונים מרגישות ביתר שאת את הוויתן העצמית, את ה"אני" הפרטי שלהן. ככל שיורדים בסדר העולמות הולכת תחושת ה"אני" ומתגברת, ועל-ידי כך היא מטשטשת ומעלימה את מציאותו של השפע האלקי, הממלא ומחיה את הכל, ואשר באמת, הוא תוכו של ה"אני" הפנימי שבתוך כל אישיות פרטית,⁵³ בכל עולם ועולם.

במובן מסוים, עצם הגדרתם של כל העולמות כולם תלויה בהיותם העולמות,⁵⁴ כלומר: הסתרים ומסכים המחשיכים את השפע האלקי. כי כאשר השפע האלקי מתגלה בבהירות שלמה, אין עוד אפשרות לקיומו של עולם; עולם יכול להתקיים רק מכוחו של ההעלם, שבו דרגות שונות של הסתר ושל צללים הן היוצרות את תבניתו של העולם. ככל שהעולמות יורדים בדרגותיהם, נעשה צד ההעלם שבהם חזק ומודגש יותר, והשפע האלקי הולך ומסתתר בתוכם. ומשום כך יכולים הברואים בעולם העשייה שלנו – כפי שאכן קורה לכמה בני אדם – להגיע למצב שבו לא רק שאין הם רואים את השפע האלקי המחיה, אלא הם יכולים אף להכחיש את היותו מכל וכל. אפשרות ההכחשה היא השלב הקיצוני ביותר בתהליך של התגברות ההחשכה וההסתר.

ולהפך: ככל שעולים במעלות העולמות, נעשית עצם הוויתן העולם בהירה יותר ושקופה יותר כלפי השפע האלקי. אם בעולמנו שלנו יש צורך בראייה מיוחדת, בגלות עיניים ובאמונה, כדי להבחין בשפע האלקי בכל צורתיו ובכל דרגותיו, הרי בעולמות עליונים יותר, אשר עצם מהותם בהירה ושקופה יותר כלפי השפע האלקי, פשוט יותר ליצירים לראות ולהרגיש את שורש החיים שבתוכם. עולם הבריאה, בהיותו הגבוה משלושת העולמות "בריאה-יצירה-עשייה" הוא לפיכך העולם הבהיר יותר, שברואיו רואים בבידור כיצד השפע

האלקי יוצר ובונה את עולמם; ויותר מזה, כיצד כל עולמם אינו אלא התגלות של השפע האלקי בצורה זו או אחרת.

עם זאת, כיוון שעולם הבריאה הוא בכל זאת עולם, הרי גם לברואיו ול"נפשות" שבו יש הוויה עצמית ו"אני" פרטי משלהם. הם אמנם מבחינים באור האלקי ומקבלים עליהם את מרותו במלוא השלמות, אבל יחד עם זאת בהיותם נבדלים מן האור הזה הם מרגישים את הווייתם העצמית. לאמור: אפילו הַשָּׁרָף, הַכֶּלֶה ו"נשרף" כביכול מתוך החמדה והגעגועים להתקרב אל האלקות – למרות היותו נעלה ממה שאדם יכול להבין, למרות היותו התגלמות של תפיסה ושכל עליונים – בכל זאת הוא מכיר וחש כי הוא מציאות נבדלת בפני עצמה, וכי אין הוא זהה עם השפע האלקי.

*

על שקיפות, על בהירות גמורה לחלוטין אפשר לדבר רק מעבר לעולם הבריאה, בעולם האצילות⁵⁵ הגבוה שבכל העולמות. בעולם האצילות השקיפות היא רבה עד כדי כך, שאין כל הסתר של המהות האלקית, וממילא גם אין בתוכו כל תפיסה של "אני" – מלבד ה"אני" האלקי עד שבמובן מסוים אין עולם האצילות יכול להיקרא עוד עולם כלל. במובן זה עולם האצילות אינו דרגה גבוהה יותר, עולם נוסף המצוי מעל לעולם הבריאה אלא הוא כשלעצמו כבר אלקות.⁵⁶

וכיוון שעולם האצילות הריהו "אלקות", קיים הבדל מהותי בינו לבין עולם הבריאה. שכן אם עולם האצילות אינו מבחין את הווייתו כהווייה מיוחדת אלא כהתגלות האלקות,⁵⁷ הרי שאין בו "אני" מלבד ה"אני" של ה';⁵⁸ ואילו עולם הבריאה, על אף כל מעלותיו בכל זאת מבחין את עצמו כעולם – לאמור, כהווייה שיש עמה אישיות פרטית, "אני" מיוחד הנבדל מן ההווייה האלקית.

ההבדל בין עולם האצילות לעולם הבריאה הוא אפוא יותר מהבדל שבדרגה: הוא פער במעריך העולמות היוצר שינוי של מהות בין עולם האצילות לעולמות שמתחתיו. הפער הזה קרוי בלשון

סמלית בשם "מסך",⁵⁹ והוא המכוון כנגד המסך – הפרוכת.⁶⁰ המבדילה בין הקודש ובין קודש הקודשים שבבית המקדש.⁶¹ שכן בית המקדש הוא במובן מסוים התבנית של מערכת העולמות כולם,⁶² וכל פרט בו מכוון כנגד העולמות העליונים. מסך זה הוא הגורם לכך שהשפע האלקי איננו עובר לעולמות הנבראים כמות שהוא, או שהוא בדרגה נמוכה יותר, או שהוא מתעמעם ומשתנה. אלא מתעמעם ומשתנה.

מבחינה מילולית טכנית מוסבר ה"מסך" על דרך משל, כעין המעבר של אור העובר מדרגה לדרגה דרך גופים שונים. כל עוד עובר האור דרך גופים שקופים, הרי עם כל השינויים שחלים במהותו – בצבעו, בצורות ובאופני ההתגלות – הוא עדיין נשאר בהוויתו אור. אך כאשר נתקל האור במסך שמסתיר אותו, הרי אף על פי שמעברו השני של המסך אפשר לראות שהאור מצוי בצד השני, מכל מקום האור הזה כשלעצמו איננו בוקע דרך המסך. מעברו האחר של המסך יש רק הארה של הארה, הארה של תולדה⁶³ הנובעת מכך שהמסך הזה מואר בצדו האחר.

הדימוי של מסך בא להסביר את ההבדל, את השינוי והמעבר ממהות למהות שבין העולמות. עולם האצילות, עם כל גדריו הוא שקוף ובהיר לאלקות; ואילו במסך מתרחש השינוי המהותי ביותר, נוצרת ההפרדה בין עולם לאלקים. המסך הוא השלב האחרון של הצמצום הגדול שעל ידו נוצרו כל העולמות כולם;⁶⁴ הוא היוצר את ההפרדה בין ה"אני" האלקי לבין הוויתו של כל "אני" אחר. מעברו האחד של המסך מצוי רק ה' לבדו, ואילו מעברו האחר מצויים ברואים הרואים ומכירים את מהות ה' בדרגה זו או אחרת העובדים אותו בכל אופן שהם יכולים אבל לעולם הם נשארים בהוויתם שלהם, באותו חייץ שבין הוויתו של הקודש ברוך הוא, של ה' עצמו לבין הוויתו של העולם.⁶⁵ מסך זה הוא התמצית של תהליך בריאת העולמות בבואם לידי מימוש כעולמות נפרדים. כאן היא נקודת הפיצול של הבריאה, ה"בראשית" שתחילתה בהסתר ובצמצום, בבחינת "חושך על פני

תהום". כי רק מתוך החושך הזה של המסך ודרכו יכולה להיברא תבנית של הווית עולם, בחינת יש מאין; בעוד שמעברו השני של המסך מצויה רק אלקות, ובכל אופן שהיא מתגלה – במציאותה ובמהותה – הרי היא אלקות ורק אלקות.

*

עולם העשייה שהוא העולם בו אנו חיים, כולל בתוכו נוסף על הקוסמוס הפיסי גם עולם רוחני, ובעצם – מספר גדול של עולמות רוחניים. עולמות אלה והיכולותיהם השונים, על אף היותם כלולים בתוך מסגרתו של עולם העשייה, שונים זה מזה הן מבחינת מהותם והן מבחינת ערכם ומשמעותם. יש מהם עולמות רוחניים ניטריים, כעולמות של הגות מופשטת או יצירה רוחנית כמו מתמטיקה או מוסיקה, ויש מהם עולמות בעלי ערכיות רוחנית קדושתית מסוימת, חיובית ושליטית.

משום ריבוי ההשפעות בתוכו ועליו, מכל העולמות שמעליו, יש בעולם העשייה יותר מבכל עולם אחר אפשרויות של תנועה ושינוי מכל סוג. יש קשרים, יחסים ומעשים המעלים את עולם העשייה ואת האדם שבו לדרגות הגבוהות ביותר של הקדושה. כמו כן מצוי בתוך עולם העשייה המגע הקושר את עולמם של בני האדם אל עולמות אשר מבחינת דרגות הקדושה הם נמוכים וירודים מעולמנו. עולמות אלה בכללם הם הקרויים עולמות הרע ועולמות הקליפות.⁶⁶

אף עולמות אלה יש בהם היכולות⁶⁷ ומערכות היררכיות זו מעל לזו (וליתר דיוק, בהקבלה ניגודית לעולם הקדושה – זו מתחת לזו);⁶⁸ וככל שהרע נעשה מודגש יותר וברור יותר כרע, הוא שייך מצד מהותו לדרגה אחרת, נמוכה יותר של העולמות.

כמו עולמות הקדושה, כך עולמות הרע לדרגותיהם מצויים אף הם בהתייחסות אל עולם העשייה שלנו. רובו הגדול של עולמנו, אותו חלק שהוא נייטרלי מבחינת יחסו אל הקדושה שייך אל תחום הקליפה הקרויה "קליפת נוגה".⁶⁹ "קליפת נוגה" היא דרגת ההוויה, שבה מצויים כל הדברים שאינם מכוונים במהותם לצד הקדושה,

אך גם אינם מכוונים כנגד הקדושה אלא עמדתם כלפי הקדושה היא נייטרלית. הוויה נייטרלית זו מהווה כעין תחום מעבר בין עולמות הקדושה ועולמות הקליפה אף על פי שגם היא בחינה של קליפה; שכן מי ששוקע בתוך ההוויה הזו לחלוטין בלי לצאת ממנה, בסופו של דבר אינו מקיים את ייעודו האנושי הספציפי של ההתקשרות וההעלאה לקדושה, ונמצא שהוא פגום וחסר מעיקרו.

למטה מהעולם שבו אנו חיים בדרך כלל, העולם של "קליפת נוגה" מצויים עולמות הרע הגמור.⁷⁰ עולמות אלה, המסודרים דרגה תחת דרגה נבדלים זה מזה בכך שבכל אחד מהם יש מהות מוגדרת ומסוימת יותר של רע. גם עולמות אלה, כמו עולמות הקדושה קשורים זה לזה ונובעים זה מזה בדרך של השתנות ומעבר מעולם לעולם ומדרגה לדרגה, למן עולמנו עד תחתית הירידה של הרע.

*

כמו בכל העולמות, גם בעולמות הרע קיימות שלוש ההגדרות של "עולם שנה נפש". יש בהם מהויות כוללות המשמשות מקום ("עולם") במובן הרוחני, בבחינת היותן הרקע של המצויים בהן; יש בהם צד של התייחסות אל הזמן והסיבתיות ("שנה"); ויש בהם בחינת "נפש", לאמור: יצורים, רוחניים בעיקרם המאכלסים את העולמות הללו של הרע.

אותן הוויות המאכלסות את עולמות הרע קרויות אף הן מלאכים – מלאכי חבלה.⁷¹ מלאכי חבלה אלה, כמוהם כמלאכים הקדושים של העולמות העליונים הם מהויות רוחניות. כל אחד ואחד מהם קשור במהות כוללת מסוימת־פרטית, המחיה אותו לעצמו. וכשם שבעולמות הקדושה יש אהבה של קדושה, יראה של קדושה וכיוצא בהן – כך קיימים גם רגשות, דחפים ואמוציות כאלה בצד הרע. קיימים מלאכי רע המבטאים במהותם את האהבה של הרע, את הפחד של טומאה וכיוצא בהם.

מאחר שאף יצורים אלה של עולמות הרע הריהם בעיקרם יצורים רוחניים, אף הם מתגלים לאדם רק בדרך של חיזיון, של גלות עיניים

מסוגים שונים. ומשום כך, אף התאורים האנתרופומורפיים של מלאכי החבלה (כמו אלה של מלאכי הקדושה) אינם אלא ניסיון אנושי מצומצם להעביר רשמים של דבר שאינו ניתן בעצם לתיאור חומרי. כל התיאורים הגרוטסקיים של מלאכי החבלה ושל היכולות הרע אינם אלא ניסיון לתאר ולהסביר את הדברים הללו באופן שההכרה האנושית והנפש האנושית יוכלו להתייחס אליהם, שהעין האנושית תוכל לקלוט אותם – אף כי באמת תיאורים אלה מרוחקים מרחק עצום מתיאור המציאות האמיתית, ואינם אלא בחינה של סמלים והשלכות מהוויה רוחנית להוויה גשמית.

מלאכי החבלה הם הוויות בפני עצמן, מהויות רוחניות מסוימות ומוגדרות. יש מהם שקיומם הוא כימות עולם עד אשר יגיעו ימים שבהם ייעלם הרע לחלוטין מן העולם.⁷² ויש מהם הנוצרים בכל עת על ידי פעילותם של בני אדם הבאה מצד הרע. המחשבה הרעה, הרצון הרע, המעשה של הרע – לכד מן התוצאה החומרית שלהם הרי כל אחד מהם יוצר גם הוויה רוחנית מופשטת של מלאך רע, מלאך השייך לאחד מעולמות הרע לפי הדרגה והמהות של אותו רע שהאדם נגרר אליו ופעל מכוחו.

*

במהותם, אין עולמות הרע קיימים כהוויה עצמאית החיה מכוח עצמה, אלא כל קיומם הוא כתת עולם לעולמנו שלנו.⁷³ כלומר, את עיקר חיותם הם מקבלים דרך העולם שלנו שהוא לגביהם בחינת עולם המקור שאותו הם מחקים בצורות שונות, זו מתחת לזו. כשם שבתחום הקדושה רק האדם הוא היכול לבחור ולהחליט לשנות את דרכיו ולעשות דברים של טוב שאינם הכרחיים ונובעים מצד עצם מהותו, כך רק האדם הוא היכול לבחור לעשות מעשה של רע. כאשר האדם עושה רע, הריהו נותן שפע של חיים בתוך אותו מלאך הנוצר מכוחו. ומאותה שעה ואילך מתלווה המלאך הרע אל האדם כיציר כפיו, כיוצא חלציו, כחלק מן ההוויה הסובבת אותו.

כמו מלאכי הקרושה, אף מלאכי החבלה הם במידה מסוימת צינורות להובלת השפע; אותו שפע של הווייה הנקלט מתוך העולם שלנו והולך ומִוָּרָד בדרגות הטומאה דרגה מתחת לדרגה עד לתחתית עולמות הטומאה. כמו כן פועלים עולמות הרע מצידם על האדם ומפעילים אותו, אם בצורות חומריות טבעיות ואם בצורות רוחניות מופשטות. מלאכי החבלה מפתים ומסיתים לעשות רע משום שהם מביאים את ההשפעות של הרע מתוך עולמותיהם אל עולמנו שלנו; ומן הרע שהאדם עושה הם מקבלים את שפע החיים לעולמותיהם שלהם.⁷⁴ אותם מלאכי החבלה משמשים גם כמכשיר להענשת החוטא,⁷⁵ משום שהחוטא נענש על ידי התולדה והתוצאה של מעשיו. כשם שהצדיק מקבל שכר מתוך התוצאה של מעשיו שלו, החוטא נענש על ידי כך שהוא מובא במגע עם הרע שהוא יוצר; מלאכי החבלה מתגלים אליו בצורות שונות, הן חומריות והן רוחניות, ומענישים אותו על חטאיו; תוצאות הרע שאותו אדם – ולעיתים גם אחרים – עשו, נדבקות בו ומשפיעות בתוכו את כל אותה חשכה שהוא יצר בעולם. מתוך כך הוא סובל ייסורים ומשברים, מפלות וכאבים, הן במובן החומרי והן במובן הרוחני.

מלאכי החבלה פועלים אפוא כהתגלמות של הרע ובשליחותו – אם כי מבחינה מסוימת אף הם מהווים חלק מן המכלול של ההווייה. הווייתם של מלאכי החבלה כמו זו של עולמות הרע בכללם, אינה אמנם הווייה אידאלית, אבל היא חלק מהעולם כפי שהוא קיים, הפועל כפי שהוא פועל כעת. כשיגיע העולם לעקור מתוכו את הרע עקירה כללית וגמורה, ממילא ייעלמו מתוכו גם מלאכי החבלה לפי שכל הווייתם אינם אלא בכחינה של טפילות מתמדת על האדם. ואולם כל עוד בוחר האדם ברע, הריהו זן ומפרנס על ידי כך עולמות והיכלות שלמים של רע. כל אלה שואבים את חיותם מאותה נטייה של האדם כלפיהם, מְחַלְלֵי נפשו. ברומה לטפילים אחרים, הם אלו שמעוררים את המחלות הללו והם אף גורמים את הכאבים והייסורים הבאים כתוצאה מאותם חוֹלְלִים.

עצם בריאתם של המזיקים היא בריאה על תנאי. על דרך משל, כשם שהקמתה של משטרה מותנית בקיומו של פשע, כך גם מלאכי החבלה מהווים ביסודו של דבר מסגרת הבאה לשמור את העולם מפני גלישתו אל הרע. ואולם מלאכים אלה הולכים ומתעצמים, הולכים ומתגברים עם גבור הרע בעולם. מהותם היא מבחינה זו דור-צדדית: מצד אחד עיקר בריאתם היא לשמש כאזהרה וכגבול (ומבחינה זו הם חלק הכרחי במכלול העולמות הגדול); ואולם מצד שני, ככל שהרע נוסף ומתרבה בעולם עקב פעולותיו של האדם, הולכים מלאכי החבלה ומתעצמים, הולכים ונעשים יותר ויותר כהווייה עצמאית, כממלכה שלמה של רע היונקת מן הרע וגדלה ממנו. ממלכת הרע הזו גדלה ומתגברת עד שהיא שוכחת כביכול את הסיבה האמיתית של קיומה, והיא נעשית רע לשם עצמו כמטרה לעצמה.

בהקף הגדול של תכנית הבריאה, כאשר יצליח האדם להשתחרר מפיתויי הרע, ממילא יצטמצמו עולמות הרע עד לתבניתם הראשונית, ואף יוכלו אז להיכלל בתוך מערכת העולמות שבקדושה; אותו חלק מהם שהגיע להשחתה (על ידי השחתתו של האדם, ומתוכה ייעלם כליל, ואילו אותו חלק שלהם המשמש כמסגרת וכאזהרה יקבל ממילא אופי שונה לגמרי. ואולם כל עוד העולם הוא כפי שהינו, הרי מלאכי החבלה מצויים בתוך הוויתו של עולם העשייה, ואף למעלה ממנו בכל מקום שיש בו סטייה כלפי הרע. מצד אחד הם מושכים רע ומביאים ליצירתו של רע אשר מתוצאותיו הם מקבלים את חיותם; ומצד שני הם עצמם, בעצם הוויתם מהווים עונש על אותו רע שנוצר.

*

עולמות הרע והיכולותיו שייכים אפוא, למסגרות הכלליות של עולם העשייה. מבחינה זו, אחת הנקודות הקיצוניות של הווית הרע הוא אותו היכל הקרוי "גיהנום", על כל מדוריו.⁷⁶ כאשר נפשו של אדם יוצאת מגופו, היא יכולה להתייחס התייחסות ישירה אל המהויות הרוחניות שהרי עתה היא כולה רוחנית, ואין לה אלא שרידים של

זכרונות מהיותה קשורה אל הגוף; ומשום כך כל מה שפעלה נפש זו בחייה מטיל אותה עתה, בזמן שלאחר המוות אל אותה דרגה אשר בה היא מצויה באמת, אל התחושה וההבנה של התוצאות והמסקנות של מעשייה וחייה בעבר.

ועל כן אומרים שנפש החוטא "יורדת" – במובן הרוחני של הביטוי – אל הגיהנום. לאמור: היא מצויה עכשיו בתוך העולם, התחום של אותם מלאכי חבלה אשר היא שיצרה אותם; וכעת אותם מלאכים מקיפים את הנפש הזו ב"מגע" קרוב, בלא החציצה של הגוף וכלי התחושה שלו, ובעצם היותם הם מענישים אותה בעונש המלא על כך שהיא יצרה אותם וגרמה להיותם. כל עוד אין חשבון הייסורים והכאבים הרוחניים מתמזה, הרי אותה נפש מצויה בתוך הגיהנום. לאמור: הנפש אינה נענשת על ידי גורם חיצוני, אלא היא מתייסרת בתוך אותה הוויה של רע שהיא עצמה יצרה לפי דרגתה ומהותה.

*

ואולם בהיות הנפש בגיהנום שוב אין מלאכי החבלה שיצרה מקבלים חיות חדשה. שהרי כל חיותם וקיומם אינם אלא מן החיים שינקו מן הנפש בהיותה בגוף, ומעתה אין מציאותם אלא בהיותם עונש וגמול לאדם על מעשיו הרעים. צד זה כשלעצמו, הוא במהותו מוגבל,⁷⁷ ולאחר שהנפש עוברת וחווה את כל החולי והכאב של אותן הוויות הרוחניות שיצרה – מפסיקות הוויות אלו להתקיים. הייסורים והכרת הרע מתוכו הם עצמם מנתקים את הנפש מן הרע שדבק בה; הנפש אפוא מתמרקת ומיטהרת, ואז יכולה היא לעלות לדרגה גבוהה יותר של הוויה בהתאם לדרגתה ובהתאם למהות הטוב שיצרה.

שכן, כפי שישנו היכל ו"מקום" שבו נמצאת הנפש עם מלאכי החבלה שיצרה במעשייה הרעים, כך ישנו היכל (ובעצם – היכלות ועולמות רבים, דרגה למעלה מדרגה) שבהם מגיעה הנפש להיות עם המלאכים שיצרה במעשייה הטובים, במצוות שעשתה ובתורה שלמדה בהיותה בעולם הזה. היכל ומקום זה קרוי "גן העדן".⁷⁸

מהותו של גן העדן הוא בהכרת הפשר והמשמעות של מעשיו ומחשבותיו הטובים של האדם בעולם הזה. המעשה הטוב יוצר כאמור מלאך, והמלאך הזה הינו הצד הרוחני, העליון, של המעשה המצוי בעולמות הרוחניים; הוא המשמעות והמובן שיש למעשה כפי שהם מתגלים בעולמות הרוחניים הגבוהים מעולם העשייה הגשמי. כל עוד האדם מצוי בגופו, אין הוא יכול – אלא במקרים יוצאים מן הכלל – לראות את הצדדים הרוחניים הנעלים שהיו במעשיו הטובים ואת המלאכים שיצר. ואולם לאחר שנפרדת הנפש מהגוף, ולאחר שהיא מסיימת את כל קשריה עם עולם הטומאה, מתחיל העולם הרוחני שלו להאיר ולהתגלות לפניו.

לעומת ייסורי הגיהנום, גן העדן הוא המקום שבו מתענגת הנפש. שכן גילוי המשמעות והתוכן של מעשיה הטובים הוא בבחינה של שבח לנפש שעמו מגיעה אליה המשכת שפע וחיים ממקורם, מהקדוש ברוך הוא. כמו ייסורי הגיהנום, גם הגילוי ועונג הנפש שבגן העדן אינו בבחינה של גמול הבא מן החוץ, אלא ההשתקפות והביטוי של מעשיה הטובים עצמם. המלאך שנוצר מן המצוה הופך להיות צינור של השפעה עליונה; ובהיותו עתה צמוד וגלוי לאדם הוא נעשה לו כמתווך בין המקור האלקי ובין הנפש.

אופיו ומקומו של אותו מלאך, אותו צד רוחני עליון שבמצוה, תלויים בצד הכוונה וקדושת הנפש שהיו לאדם כאשר עשה את המעשה הטוב בעולם הזה; הכוונה היא זו ש"מעלה" את המצוה לאותו מקום ועולם שאליו היא שייכת. לאמור, אם היתה כוונת הנפש במעשה המצוה בדרגה מסוימת של רגש, הרי אותו צד רוחני, אותו מלאך הנוצר מהמצוה עולה לעולם היצירה; ואם היתה הכוונה בבחינת השכל וההשגה – הריהו עולה לעולם הבריאה. שתי מדרגות אלו הן שתי המדרגות הכלליות של עניין גן העדן: גן העדן התחתון וגן העדן העליון. גן העדן התחתון הוא הגילוי וחווית הנפש בבחינת עולם היצירה, עולם הרגשות, אהבת ה' ויראת ה'; וגן העדן העליון הוא הגילוי בבחינת עולם הבריאה, עולם ההשגות וההכרה השכליות.⁷⁹

נאמר בתלמוד⁸⁰ שתלמידי חכמים אין להם מנוחה לא בעולם הזה ולא בעולם הבא, שנאמר: "ילכו מחיל אל חיל יראה אל אלהים בציון".⁸¹ כי אף שבדרך הכללה מדובר כאמור בשתי דרגות של גן עדן, יש באמת דרגות רבות יותר,⁸² ולכן עליית הנפש בעולמות הקדושה מדרגה לדרגה ומעולם לעולם אינה פוסקת לעולם. לאחר היפרד הנפש מהגוף היא ממשיכה לגלות פנים נעלות יותר במהותה של המצוה, של ההתקשרות במעלות הקדושה שעשתה בהיותה בעולם הזה הגשמי.

מהותה הפנימית של הנפש העליונה שייכת למעלה גבוהה ביותר, אלא שירידתה לעולם העשייה ולמסגרות הגוף מעמעמים את הכרתה העצמית. יציאתה של הנפש מכבלי מגבלות הגוף וחושיו ומן הקשרים שיצרה אל עולמות החומר והקליפות, מאפשרים לה להתעלות מעולם העשייה לעולם היצירה וממנו – לעולם הבריאה, ובעצם – למדרגות אין קץ, זו למעלה מזו.⁸³

הערות לפרק ראשון: עולמות

1. ראה עץ חיים, שער א, ענף א, ד; שם, שער ג, סוף פרק א; שם, שער מב, פרק ב; פרדס, שער אבי"ע, פרק א.
2. פרדס, שער אבי"ע, פרק ט; לקוטי תורה, דברים צה, א.
3. ראה תניא פרק נב.
4. ארבעת העולמות: אצילות, בריאה, יצירה, עשייה (אבי"ע), נזכרים במדרש ("מסכת אצילות", נרפס באוצר המדרשים), על הפסוק: "כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו יצרתיו אף עשיתיו" (ישעיה מג, ז). וראה זהר חדש, יתרו, מאמר שבעת ימי הבריאה; תיקוני זהר בהקדמה, ג, ב; עץ חיים, היכל אדם קדמון, שער ג, פרק א; שם, שער מב (אבי"ע); פרדס, שער טז (אבי"ע).
5. ראה ספר חרדים, פרק ה, ז; עץ חיים, שער מג פרק ב.
6. ראה תורה אור, ג, ב.
7. ספר יצירה, פרק ג משנה ג.
8. ראה לקוטי תורה, במדבר סה, א.
9. ראה זהר, חלק א לח, לט; תיקוני זהר, תיקון ע קיט, ב; ועוד. ראה פרדס, שער ההיכלות; עץ חיים, שער מו. וראה תניא פרק נב; לקוטי תורה, במדבר לז, א-ב.
10. לקוטי תורה שם.
11. הוא מה שאמרו חכמים על טרם היות המציאות החומרית: "מכאן שהיה סדר זמנים קודם" (בראשית רבה ג, ז). וראה ספר העיקרים מאמר שני, פרק יח; באר הגולה למחר"ל, עמ' פד.
12. לקוטי תורה שם.
13. תיקוני זהר, דף כג, א; וראה פרדס, שער אבי"ע, פרק ד. ראה עץ חיים, שער ט פרק ב: "יצירה היא בחינת זעיר אנפין".
14. ראה זהר, חלק ג מ, א; עץ חיים, שער מז, פרק ג; שם, שער כט פרק ג; פרדס, שער טז (אבי"ע) פרק א פרק ד. וראה בתניא פרק לט, ש"מדור המלאכים בעולם היצירה".

- ומעיר שם בהגהה: "והיינו בסתם מלאכים, אבל יש מלאכים עליונים בעולם הבריאה וכו'". וראה "צדקת הצדיק" רכא.
15. רמב"ם הלכות יסודי התורה, פרק ב הלכות ה-ו.
16. ראה זהר, חלק ג ב; חלק ג ב; וראה דרך מצוותיך, מצות ספירת העומר כה, ב. וכגון, ש"מחנה מיכאל" הוא הכולל את מהויות האהבה.
17. ראה חגיגה יג, ב; דרך מצוותיך, שורש מצות התפילה פרק כ.
18. ראה עץ חיים, שער מ, דרוש עשירי. וראה לקוטי תורה, ויקרא לו, ג.
19. שמות כג, ד; במדבר כ, טז; מלכים א יט, ב; ועוד. ראה בראשית רבה, פרק ז ב; וראה לקוטי תורה שם, ובמדבר יא, א.
20. על כך שהמלאכים מעלים את התפילות ראה: זהר, חלק א כג, ב; שם, חלק ב כא, ב. וראה תורה אור, מג, א.
21. על כך שהמלאכים אין צריכים לגוף כבני אדם ראה: עץ חיים, שער טל, דרוש ד. ובמקומות אחרים מבואר שלמלאכים יש בחינה של גוף, כמו שכתוב: "וגיותו כתרשיש" (דניאל י, ו). וראה תורה אור, צ, ב; לקוטי תורה, ויקרא מא, ב; ועוד.
22. בראשית ב, ז: "ויפח באפיו נשמת חיים". וראה תניא, פרק ב בשם הזהר.
23. משום כך הם נקראים "עומדים", דהיינו בלתי משתנים. וראה זכריה ג, ז. וראה זהר, חלק ג רס, א. וראה תורה אור, ל, א.
24. על פי דניאל ד, י.
25. בראשית רבה, פרשה א, ד. ראה לקוטי תורה, ויקרא לו, א, שהם החיות שבמרכבה.
26. תיקוני זהר, תיקון יט, לט, א.
27. ראה לקוטי תורה שם; סידור אדמו"ר הזקן, סב, א.
28. כגון הפיכת הקלף הגשמי מעור בהמה לתפילין, וכיוצא בזה.
29. מסכת אבות, פרק ד משנה יא.
30. ראה תיקוני זהר, תיקון י.
31. כגון: בראשית יח, א; וראה בבא מציעא, פו, ב; בראשית לב, כה; וראה בראשית רבה, פרשה עז, ב; שמות ג, ב; יהושע ה, יג; שופטים ו, יא.
32. ראה דניאל י, ה; וראה מגילה צד, א: "אף על גב דאיהו לא חזי – מזליהו חזי".
33. במדבר כב, כג, ועוד.
34. ראה אבן עזרא על התורה, דברים לב, א: "נשמת האדם שהיא אמצעית בין הגבוהים לשפלים, והיא תדמה הכל על צורת היכלה וכו', על כן תגביה השפלים ותשפיל הגבוהים".
35. יחזקאל י, ה.
36. ישעיהו ו, ב.
37. יחזקאל א, י.
38. זכריה ד, ב.
39. שמות ג, ב.
40. בראשית יח, ב; שופטים יג.

הערות לפרק ראשון: עולמות • 29

41. שופטים שם.
42. בראשית רבה, פרשה נ, ב; זהר, חלק ב קכז, א.
43. ראה פרדס, שער אבי"ע, פרק א, מלשון "אם בריאה יברא" וכו', נגזר מלשון "כי יער הוא ובראתו" (יהושע יז, יח).
44. תיקוני זהר, תיקון ו כג, א; שם, תיקון לח עט, א: "אימא עילאה מקננא בכורסייא כו', עמודא דאמצעייתא כו' במט"ט, אימא תתאה מקננא באופן".
45. ראה תניא פרק ג, ועוד.
46. תיקוני זהר, תיקון סט.
47. יחזקאל א, כו.
48. ישעיה סו, א; וראה תורה אור, א, א.
49. על שם המרכבה שראו הנביאים (יחזקאל א, ישעיה ו, זכריה א). ואף על פי שאין שם מרכבה נזכר שם, היא נקראת כך בפי חכמים על שום החיות הנושאות את הכיסא והבטלות אליו כביטול המרכבה אל הרוכב. במקומות אחרים (כגון: לקוטי תורה, שיר השירים יא, ג) מבואר, שהמרכבה של עולם הבריאה היא זו הנזכרת בישעיה; של עולם היצירה – ביחזקאל; ושל עולם העשייה – בזכריה. והחילוק בין השמות: ה"כיסא" – בבחינת השפלת האלקי; ה"מרכבה" – בבחינת ביטול הנבראים.
50. על המושג, ראה חגיגה יג, א; רמב"ם הלכות יסודי התורה, פרק ב הלכה יא; זהר, רעיא מהימנא, במדבר כג ואילך.
51. ראה רמב"ם הלכות יסודי התורה, פרק ד הלכה י. וראה תורה אור, עז, א.
52. עץ חיים, שער מ, פרק יג; לקוטי תורה, ויקרא לב, ב; וראה תיקוני זהר, תיקון ו.
53. ראה תניא פרק מד.
54. עולם מלשון העלם. וראה לקוטי תורה, במדבר לו, ד, על פי עץ חיים.
55. משמעות אחת של השם "אצילות" היא כפי שזכר בתורה, "ואצלת מן הרוח אשר עליך" (במדבר יא, יז), וכן פירשו מלשון אצל וקרבה. ראה פרדס, שער טז (אבי"ע), פרק א.
56. עץ חיים, שער כו, פרק ו, ועוד. ובמאמרי חסידות מבואר, על פי המאמר ב"פתח אליהו", שעשר ספירות דאצילות הם כמו הגוף לגבי עולמות בריאה יצירה עשייה, שהם בחינת הלבושים. ראה תורה אור, יג, ג ובביאורים. וראה במאמרים מלוקטים, חלק ב רצב-רצג.
57. ראה תורה אור, עז, ב; המשך תרס"ו, קצו ועוד.
58. "בעשר ספירות דאצילות איהו וגרמיה חד בהון וכו'": תיקוני זהר, תיקון סט, קטז, א; וראה שם, בהקדמה; עץ חיים, שער מז, פרק יב.
59. עץ חיים, שער מב, פרק יג: וראה קהלת יעקב, ערך מסך; מאורי אור, ערך פרגוד.
60. פרדס, שער ערכי הכינויים, ערך פרכת; ראה עץ חיים, שער מא; תורה אור, יב, ג.
61. שמות כו, לא-לג.
62. זהר, חלק ב, ט, ב; עץ חיים, שער טל, פרק א; ראה שער המצוות, פרשת תרומה.
63. ראה תורה אור, יב, ב.

64. מבחינים בין צמצום ובין פרסא, שהתהוות האצילות הוא על ידי הצמצום וכו', והתהוות העולמות בריאה־יצירה־עשייה – על ידי פרסא. ראה תורה אור, יד; המשך תרס"ו, ד"ה החדש הזה לכם.
65. ומשום כך נמשל המסך הזה גם לדיבור (שבו נברא העולם) המבדיל בין ההווה הפנימית שבמחשבה ובדיבור ובין זו הפונה ומתגלה כלפי חוץ בדיבור. וראה פרדס, ערכי הכינויים, ערך פרכת; וראה עץ חיים, שער מז פרק ב, שבריאה נקרא דיבור, ודיבור זה הוא סוד הארת האצילות במסך הבריאה.
66. ראה פרדס, שער כה-כו; עץ חיים, שער מח ושער מט.
67. כמו שכתוב: "גם את זה לעמת זה עשה האלוקים" (קהלת ז, יד), שעולמות הקליפה עשויים בתבנית ובחיקוי של עולמות הקדושה. וראה תניא פרק ו ועוד.
68. ראה תיקוני זהר, תיקון סט. זהר, חלק ג מא, ב: "כמה דאית עשר כתרין דמהימנותא לעילא, כך אית עשר כתרין דחרשי מסאבא לתתא". וראה עץ חיים, שער מח, פרק ב, פרק ג: "כי כמו שיש ד' עולמות אבי"ע בקדושה, כך יש ד' עולמות הטומאה".
69. ראה תיקוני זהר, תיקון יט, לו, א; עץ חיים, שער מט; וראה תניא סוף פרק ו.
70. לעומת קליפת נוגה, שאינה רע גמור אלא רע שיש בו אור, נוגה. וראה תניא, שם.
71. ראה למשל: זהר, חלק א ו, ב; שם, חלק ב רסו ועוד; ראה עץ חיים, שער מ"ט, פרק ג, פסוק ו; וראה פרדס, שער כ"ו, פרק ח.
72. לעת קץ הימים, כמו שכתוב: "ואת רוח הטמאה אעביר מן הארץ" (זכריה יג, ב); ו"בלע המוות לנצח" (ישעיה כה, ח). וראה תניא פרק ז.
73. ראה תניא פרק ז.
74. מבוא שערים, שער הקליפה פרק א; "כל חשקם הוא להחטיא את האדם וכו', והטעם כדי להמשיך להם חיות, שכל הוויתם היא מהקדושה".
75. זהר, חלק ב ריב, א: "ווי לההיא נשמתא דסבלת ההוא עונשא. ועל דא אינון מלאכי חבלה דבגיהנם מטרדין לון בחוטרין דאשא לנערא ההוא זוהמא". וראה שער הכוונות, פרק סד, דרוש ד, שהקליפה צורך גבוה, שיהיה שכר ועונש.
76. ראה זהר חרש, רות, מדרש ד מדורי גיהנם, עט, א; עץ חיים, שער מג, פרק א; וראה ראשית חכמה, שער היראה, מסכת גיהנם.
77. ראש השנה יז, א; שבת לג, ב: "בינונים יורדים לגיהנם ומצפצפין ועולין וכו'"; "משפט רשעים בגיהנם יב חדש". וראה פרדס, שער ההיכלות, פרק א.
78. ראה שער הגמול לרמב"ן; וראה עץ חיים, שער מג, פרק א, פרק ג.
79. ראה תניא פרק לט.
80. ברכות סד, א.
81. תהלים פד, ח.
82. ראה לקוטי תורה, ויקרא מא, ב-ד; דרך מצוותיך, א, ב; ועוד.
83. תניא, אגרת הקודש יז: "כמו שכתב בלקוטי הש"ס מהארז"ל בפירוש מאמר תלמידי חכמים אין להם מנוחה כו', שעולים תמיד ממדרגה למדרגה בהשגת התורה שאין לה סוף" כו'.